

Strategies to achieve modern Islamic civilization using Meta-Synthesis method

Mohammad Ali Sadrshirazi^{*}, Yahya Fozi^{}**

Seyad Sadroddin Mousavi^{*}, Zahed Ghafari Hashjin^{****}**

Abstract

Achieving the goal of new Islamic civilization requires a kind of theoretical synergy and also relying on the findings of existing research works. These works, despite their breadth, are faced with the harm of parallel work and sometimes confusion in the findings. With the aim of solving this problem and answering the question that "based on how new Islamic civilization is represented in written works after the Islamic revolution, what are the strategies to achieve it and what are the central core of these strategies?", seeking to extract an explanatory model among available findings.

In this way, we chose the Meta-Synthesis method and in the form of its steps, from 514 strategies extracted from 296 research works, into 52 categories and four meta-categories: "progress-oriented monotheistic software production", "enhancement of religious, native and revolutionary culture and its application at the level of governance and society", "reform of political structures and behaviors in the framework of regional religious democratic governments and aimed at Ummah-building" and "development of science and justice-oriented material life, aimed at promoting Spiritual", we achieved. By putting these four points together, the focal core of the theoretical model can be

^{*} Ph.D. in Political Science, Department of Political Thought, Faculty of Political Science, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran (Corresponding Author), Sadrshirazi@gmail.com

^{**} Professor of Political Science, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, fozi@ihcs.ac.ir

^{***} Associate Professor of Political Science, Department of Political Thought, Faculty of Political Science, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, sadrmoosavi@gmail.com

^{****} Professor of Political Science, Shahed University, Tehran, z_ghafari@yahoo.com

Date received: 08/07/2024, Date of acceptance: 10/03/2025

considered as "a theoretical and practical movement aimed at improving the material and spiritual life with the aim of realizing a virtuous life in the Islamic Ummah".

Keywords: civilization, Islamic civilization, new Islamic civilization, Meta-Synthesis method, Imam Khomeini, Ayatollah Khamenei

Introduction

Achieving a comprehensive, sustainable and homogeneous development in the country and the Islamic world is not possible except through achieving a new civilization based on Islam. Exit from the rule of opposing civilizations passes through this path. Therefore, the thoughts of the leaders of the Islamic Revolution, as well as their practical course in the positive movement after the Islamic Revolution, express the demand for a new civilization in the movement of the Islamic Revolution.

Imam Khomeini (RA) based on his civilizational view, while criticizing the existing western civilization and the civilization claimed by the Pahlavi regime under titles such as "Great Civilization", mentioned the revival of Islamic civilization as an important goal of the Islamic government. Ayatollah Khamenei also developed the civilizational system of thought by continuing to lay the foundations of Imam Khomeini's civilization on the path of the Islamic Revolution, along with new conceptualizations.

Based on the above importance and in the position of operationalizing the realization of modern Islamic civilization, the necessity of some kind of theoretical consensus on it and its approval on the basis of previous studies and researches is evident. The deficiency in this consensus forms the main necessity of the current research. Regarding the nature of modern Islamic civilization and the ways to achieve it, various works have been published by Iranian and non-Iranian researchers in the form of articles, books and lectures. However, these works, despite their breadth, face the problem of parallel work, lack of coherence and, consequently, lack of synergy in the findings.

That is why some of these efforts have been repeated with common main and secondary questions, and others have reached different and sometimes contradictory results in terms of explaining what this civilization is and the strategies for its realization. On the other hand, despite the need for practical output in civilization studies, the researcher of this field can hardly find the point that the literature of previous studies has reached and discover the position and mission of his research.

Therefore, it is necessary to find a revised synthesis with complementary components from a very large and sometimes chaotic and even conflicting volume of

information in the field of modern Islamic civilization; An innovative mission that shaped the problem of this research.

The topics raised under the topic of modern Islamic civilization include different axes such as the foundations, components and obstacles of this ideal and strategies to achieve it. Since the macro of these axes has been studied in the extensive research of the responsible author (Sadr Shirazi, 1402), in the current research only the critical discussion of strategies to achieve this goal has been examined.

The practical axis of "Strategies" is of double importance because it is the intermediate link between the theoretical issues of modern Islamic civilization and the step of its implementation. With the above prerequisites, this research was done by focusing on the importance of providing a more comprehensive insight and away from the mentioned harms.

This effort, by theoretically organizing the existing written works in the field of modern Islamic civilization and achieving a synthesis and a theoretical model among these works, sought to answer the question, "Through which strategies is the realization of the modern Islamic civilization possible?".

Materials & Methods

Considering its purpose and distinctiveness, this research has used the Meta Synthesis method and has reached from the primary data to the largest categories and finally a common understanding of the practical strategies of modern Islamic civilization.

The idea of qualitative meta-analysis (Meta Synthesis) seems to have been formally proposed by Stern and Harris in 1985 (Abadi and Amiri, 2018). In this method, researchers start their work with the premise that Access to reality is possible only through social structures such as language and common meanings, and therefore they try to understand themes extracted from language or understanding the meanings that people give to phenomena, through theology. understand them. (Fawzi, 1400 A: 235)

Different methodologists consider different steps for metasynthesis. Meanwhile, Sandelowski and Barroso's model (Sandelowski & Barroso, 2007) is very popular among metaphysical researchers. The current research will be inspired by its steps. These steps, with a slight change according to the needs of this article, are, respectively: formulation of the question, review of the literature in a systematic form, deep search and final selection of the studied community, extraction of research information, data combination and finally presentation of the results.

Discussion & Result

Based on the findings of selected research works, a treasure including 514 distinct strategies and solutions have been extracted, these strategies include 11 big categories including 22 sub-categories, all of which can be divided into four main meta-categories below. are divisions. These meta-categories, which are derived from four types of strategies (theoretical, cultural, objective and political development), will form the joints of the theoretical model.

These joints are: 1. Science-oriented and justice-oriented development of material life aimed at spiritual advancement, 2. Reforming political structures and behaviors in the framework of regional religious democratic governments and aimed at nation-building, 3. Production of monotheistic development software based on rationality and a civilizational outlook. and 4. Promotion of insight, beliefs and religious, indigenous and revolutionary culture and its application at the level of governance and the general society.

Conclusion

By putting together the above-mentioned four meta-categories and considering the 514 concepts emphasized by the selected researchers and their categorization process, it is possible to define the focal core of the theoretical model and the highest point of the abstract movement, "movement Both theoretical and practical aimed at improving material and spiritual life with the aim of realizing good life in the Islamic Ummah.

It is claimed that all the extracted concepts and categories are in the form of capillaries and networks of this core, and on the other hand, this point gives meaning and life to all those labeled concepts and categories.

Bibliography

- Abbasi, Mahmoud and Karimi, Mahmoud (2014). The collapse of material civilization and the formation of modern Islamic civilization, Shiraz: Farnam.[in Persian]
- Abedi, Abed and Mojtaba Amiri (2018). "Transcombination, a method for the synthesis of qualitative studies", Humanities Methodology Quarterly, Vol. 99, 73-87 .[in Persian]
- Alami, Alireza (2010). Pathology of Islamic civilization based on the thoughts of Seyyed Hossein Nasr, Qom: Al-Mustafa International Translation and Publishing Center.[in Persian]
- Alijanzadeh Roshan, Mohammad Hossein (2014). Islamic civilization; A Glimpse of Ayatollah Khamenei, Statements: Supreme Leader of the Revolution in this regard, Qom: Majd Islam.[in Persian]

- Alizadeh, Ali Akbar (2014). Examining the place of social education in modern Islamic civilization from the perspective of the Holy Prophet (PBUH), master's thesis, Tehran: Allameh Tabatabai University.[in Persian]
- Bergdah, E. (2019). "Is meta-synthesis turning rich descriptions into thin reductions? A criticism of meta-aggregation as a form of qualitative synthesis". *Nursing Inquiry*, Volume 26.
- Durant, Will (1365). *History of Civilization*, translated by Ahmad Aram, vol. 1, first edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications.[in Persian]
- Erwin, E. J., Brotherson, M. J. & Summers, J. A., (2011). "Understanding Qualitative Metasynthesis: Issues and Opportunities in Early Childhood Intervention Research". *Journal of Early Intervention*, 33(3), 186-200.
- Farastkhah, Maqsood (2015). *Qualitative research method in social sciences with emphasis on grounded theory*, second edition, Tehran: Aghaz. .[in Persian]
- Fathi, Yusuf (2016). "Conceptualization of modern Islamic civilization from the point of view of the Supreme Leader", *Proceedings of the Second Conference of Modern Islamic Civilization*, (91-112), Shahid University, Tehran: 2016/8/2.[in Persian]
- Fawzi, Yahya (2021). *Humanities and the Iranian Islamic Model of Progress*, First Edition, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. .[in Persian]
- Fawzi, Yahya and others (2021). "A theory to understand the why, what and how of the Iranian Islamic model of progress", two-part *Journal of Political Science*, Vol. 34, 431-518.[in Persian]
- Fouzi, Yahya and Mahmoudreza Sanamzadeh (2011). "Islamic civilization from Imam Khomeini's point of view", *Quarterly History of Islamic Culture and Civilization*3(9), 7-40.[in Persian]
- Ghasemi, Hakim (2016). "Islamic Civilization in the Transition Phase", *Bi-Quarterly Journal of Future Studies in Iran*, 2(3), 3-21.[in Persian]
- Gholami, Reza (2016). *Philosophy of modern Islamic civilization*, first edition, Tehran: Surah Mehr. [in Persian]
- Hazrati, Hassan and Sidamir Hassan Dehghani (2015). "Muslim thinkers and identification of Islamic civilization", *Journal of Islamic Culture and Civilization*, 7(24), 49-70.[in Persian]
- Kamali, Yahya (2015). "Methodology of metacomposition and its application in public policymaking". *Politics Quarterly*, 47(3), pp721-736. [in Persian]
- Karami Fiqhi, Mohammad Taqi and others (2007). *Theoretical research on civilization*, Qom: Publications of the Research Institute of Islamic Sciences and Culture.[in Persian]
- Kaykha, Roqiyeh (2017). *Typology of Contemporary Iranian Thinkers in the Revival of Islamic Civilization*, Master's Thesis, Qom: Islamic Education University.[in Persian]
- Khomeini, Imam Ruhollah (1999). *Imam's book*, 22 volumes, first edition, Tehran: Imam Khomeini (R.A.) Editing and Publishing Institute.[in Persian]
- Lajurdi, Syed Shahab (2016). *The place of rationality in the formation of the stages of modern Islamic civilization from the point of view of Imam Khomeini (RA) and Ayatollah Khamenei*, PhD thesis, QOM, Bagheral Uloom University (AS) .[in Persian]

- Lucas, Henry Steven (1987). History of Civilization, translated by Abdul Hossein Azarang, Tehran: Keihan.[in Persian]
- Madrasi Qazvini, Mehdi (2024). Fundamentals and Strategic Path of Modern Islamic Civilization in the Second Step of the Islamic Revolution, Qazvin: Perak. [in Persian]
- Nazaripour, Mohammad & Mehdi Allahdadi (2016), "Presenting a framework for explaining the components of the resistance economy using metacombination and Delphi method". two quarterly journal of resistance economy, 2(3), 39-70. [in Persian]
- Noblit, G. W. & Hare, D. R., (1988) Meta-ethnography: Synthesizing qualitative studies. Newbury Park: Sage.
- Pahlavan, Cengiz (2009), Culture and Civilization, first edition, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]
- Putnam, Robert (2001). Democracy and social traditions, translated by Mohammad Taghi Delfrooz, first edition, Tehran: Ghadir.[in Persian]
- Rajaei, Farhang (2012). The phenomenon of globalization, human condition and information civilization, translated by Abdul Hossein Azarang, 4th edition, Tehran: Aghaz.[in Persian]
- Sadr Shirazi, Mohammad Ali (2023). The essence and strategies of the realization of the new Islamic civilization in the works of Iranian thinkers after the revolution, doctoral thesis, Tehran: Research Institute of Imam Khomeini (RA) and the Islamic Revolution.[in Persian]
- Sadri, Ahmed (2008). The concept of civilization and the need to revive it in social sciences, Tehran: Hermes.[in Persian]
- Sandelowski, M & barroso J.(2003). "Toward a meta synthesis of qualitative finding on motherhood in HIV-positive women". research in nursing, 26(2): 153-170.
- Sandelowski, M & barroso J.(2007). Handbook for synthesizing qualitative research. New York: Springer.
- Sandelowski, M.(2008) "Reading, writing and systematic review". Journal of Advanced Nursing, 64(1), 104-110.
- Zimmer L. (2006), "Qualitative meta-synthesis: a question of dialoguing with texts", Journal of Advanced Nursing, 53(3), 311-318.

راهبردهای نیل به تمدن نوین اسلامی با استفاده از روش فراترکیب

محمدعلی صدرشیرازی*

یحیی فوزی**، سید صدرالدین موسوی***، زاهد غفاری هشجین****

چکیده

نیل به آرمان تمدن نوین اسلامی، نیازمند نوعی هم‌افزایی نظری و نیز ابتناء بر پشتوانه‌ی یافته‌های آثار پژوهشی موجود است. این آثار، علی‌رغم گستردگی با آسیب موازی‌کاری و بعضاً آشفتگی در یافته‌ها مواجه‌اند. پژوهش حاضر با هدف حل این مسئله و پاسخ به این پرسش که «براساس چگونگی بازنمایی تمدن نوین اسلامی در آثار مکتوب پس از انقلاب اسلامی، راهبردهای نیل به آن و هسته‌ی مرکزی این راهبردها کدامند؟»، به دنبال استخراج مدلی تبیینی از میان یافته‌های موجود است. در این مسیر، روش فراترکیب را برگزیدیم و در قالب گام‌های آن، از دل ۵۱۴ راهبرد مستخرج از ۲۹۶ اثر پژوهشی، به ۵۲ مقوله و سپس چهار فرامقوله‌ی «تولید نرم‌افزار توحیدمحور پیشرفت»، «ارتقای فرهنگ دینی، بومی و انقلابی و کاربست آن در سطح حکمرانی و جامعه»، «اصلاح ساختارها و رفتارهای سیاسی در چارچوب حکومت‌های مردم‌سالار دینی منطقه‌ای و معطوف به امت‌سازی» و «توسعه‌ی علم‌محور و عدالت‌گرایی زندگی مادی، معطوف به ارتقای معنوی»، دست یافتیم. با کنارهم‌گذاشتن این چهار مفصل، هسته‌ی کانونی مدل نظری حاصل از یافته‌ها، «حرکت توانمندسازی نظری و عملی معطوف به ارتقاء زیست مادی و معنوی باهدف تحقق حیات طیبه در امت اسلامی» بیان شد.

* دکترای علوم سیاسی پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی تهران (نویسنده مسئول)، sadrshirazi@gmail.com

** استاد علوم سیاسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تهران، fozi@ihcs.ac.ir

*** دانشیار گروه اندیشه سیاسی در اسلام پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی تهران،

sadrmoosavi@gmail.com

**** استاد علوم سیاسی دانشگاه شاهد تهران، z_ghafari@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۰

کلیدواژه‌ها: تمدن، تمدن اسلامی، تمدن نوین اسلامی، روش فراترکیب، امام خمینی، آیت‌الله خامنه‌ای

۱. مقدمه

احیای اسلام سیاسی و به انزوا کشاندن مکاتب تقلیل‌گرایی که خویش را در چارچوب احکام شخصی دین محدود ساخته بودند، از جمله برون‌دادهای شکل‌گیری، نضج و پیروزی نهضت اسلامی مردم ایران به رهبری امام خمینی به‌شمار می‌رود. ایشان نه تنها دین و سیاست را ممزوج در یکدیگر تعریف می‌کنند، بلکه سیاست را همان «صراط مستقیم» می‌دانند. (امام خمینی، ۱۳۷۸، ۴۳۲/۱۳). این اما تنها دستاورد انقلاب اسلامی در قامت توسعه‌ی افق‌های اندیشه‌ی سیاسی نیست. در مقام ایجاب، دستیابی به توسعه‌ی جامع، پایدار و همگون در کشور و جهان اسلام، جز از طریق نیل به تمدنی نوین و بر پایه‌ی اسلام میسر نمی‌باشد. در مقام سلب نیز «نفی سیل» و خروج از سلطه‌ی تمدن‌های معارض از همین مسیر می‌گذرد. بر این اساس مفهوم سیاست در منظومه‌ی فکری امام، مترقی‌ترین برداشت را در تعریف خود می‌بیند که در این جستار، از آن به «نگاه تمدنی» یاد می‌کنیم؛ نگاهی که طی آن، انقلاب اسلامی نه یک پدیده‌ی سیاسی رخ داده در گذشته، بلکه مفهومی است «مستمر» که هدف غایی آن، تحقق و احیای تمدن افول‌یافته‌ی اسلامی می‌باشد؛ تمدنی که در غایت، جامع ابعاد مادی و معنوی بشریت است.

بر اساس اهمیت فوق و در مقام عملیاتی کردن تحقق تمدن نوین اسلامی، ضرورت نوعی اجماع نظری بر آن و ابتناء آن بر پشتوانه‌ی پژوهش‌ها و تحقیقات پیشین مبرهن است. کاستی در این اجماع ضرورت اصلی پژوهش حاضر را شکل می‌دهد. گرچه در خصوص چیستی تمدن نوین اسلامی و راه‌های نیل به آن، آثار مختلفی توسط محققان ایرانی و غیرایرانی در قالب مقالات، کتاب و سخنرانی منتشر شده است، اما این آثار علیرغم گستردگی با آسیب موازی‌کاری، عدم انسجام و به تبع، عدم هم‌افزایی در یافته‌ها مواجه‌اند. لذاست که برخی از این تلاش‌ها، با سوالات اصلی و فرعی مشترک به تکرار مکررات پرداخته و برخی دیگر در مقام تبیین چیستی این تمدن و راهبردهای تحقق آن به نتایج مختلف و بعضاً متناقضی رسیده‌اند. از سویی باوجود نیاز به برونداد کاربردی در مطالعات تمدنی، پژوهش‌گر این حوزه در میان انبوه تحقیقات انجام‌شده به‌سختی می‌تواند نقطه‌ای که ادبیات پژوهش‌های قبلی بدان نائل آمده و جایگاه و رسالت پژوهش خود را کشف نماید. بنابراین یافتن سنتزی منقح و با اجزائی هم‌افزا

از میان حجمی بسیار وسیع و البته بعضاً آشفته و حتی معارض از اطلاعات در حوزه‌ی تمدن نوین اسلامی ضروری می‌نماید؛ رسالتی نوآورانه که مساله این تحقیق را شکل داده و در مسیر پاسخ به آن، روش نوین فراترکیب را برگزیدیم.

مباحث مطرح شده ذیل موضوع تمدن نوین اسلامی محورهای مختلفی همچون مبانی، مولفه‌ها و موانع این آرمان و راهبردهای نیل به آن را در بر می‌گیرد. از آنجا که کلان این محورها در پژوهش گسترده‌ی نویسنده‌ی مسئول (صدرشیرازی، ۱۴۰۲) مورد مطالعه قرار گرفته است، در پژوهش حاضر تنها بحث حیاتی راهبردهای نیل به این آرمان بررسی می‌شود. محور کاربردی «راهبردها» از آن جهت اهمیت مضاعف دارد که حلقه‌ی واسط و البته نسبتاً مغفول میان مباحث نظری تمدن سازی نوین اسلامی و گام اجرایی کردن آن است. تاکنون نه تنها پژوهشی با روش فراترکیب با موضوع تمدن نوین اسلامی به انجام نرسیده، بلکه پژوهشی در این مقیاس، ممحز بر احصای راهبردهای متعدد و متنوع نیل به این آرمان نیز موجود نمی‌باشد. با مقدمات فوق، این پژوهش با وقوف بر اهمیت ارائه‌ی بینشی جامع‌تر و به دور از آسیب‌های اشاره شده به انجام می‌رسد. این تلاش، با ساماندهی نظری به آثار مکتوب موجود در حوزه‌ی تمدن نوین اسلامی و نیل به سنتز و مدلی نظری از میان این آثار، به دنبال پاسخ به این سوال است که «تحقق تمدن نوین اسلامی از طریق چه راهبردهایی امکان‌پذیر است؟». در این مسیر و در قالب گام‌های هفت‌گانه‌ی روش فراترکیب، از داده‌های اولیه به کلان‌ترین مقوله‌ها و نهایتاً به درکی مشترک از راهبردهای عملی تمدن نوین اسلامی دست خواهیم یافت.

۲. پیشینه

باتوجه به نوپایی روش فراترکیب، هنوز اثری مشابه پژوهش حاضر و با محوریت فراترکیب آثار مربوط به تمدن نوین اسلامی منتشر نشده است. اما در مقام بیان پیشینه، می‌توان به چندگونه آثار اشاره داشت:

۱.۲ آثار مربوط به تمدن و تمدن اسلامی

گرچه قاطبه‌ی کتب تمدنی نگاشته شده در سال‌های اخیر در کشور، با محوریت تمدن اسلامی و ایران نگاشته شده‌اند، اما آثاری چون «مفهوم تمدن و لزوم احیای آن در علوم اجتماعی» به قلم احمد صدری (۱۳۸۰) و «جستاری نظری در باب تمدن» به قلم محمدتقی کرمی و

دیگران (۱۳۸۶) به بررسی نظری تمدن پرداخته‌اند. نامگذاری سال ۲۰۰۰م به نام گفتگوی تمدن‌ها، موجی از توجه به تمدن و مقولات ذیل آن را در میان نویسندگان ایرانی ایجاد نمود. عمده‌ی کتب، پایان‌نامه‌ها و مقالات تمدنی انتشار یافته در این مقطع، به نحوه رویارویی با تمدن غرب و جهانی شدن پرداخته‌اند. از جمله می‌توان به «پدیده‌ی جهانی شدن، وضعیت بشری و تمدنی اطلاعاتی» فرهنگ رجایی (۱۳۸۱)، کتاب مجموعه مقالات «چستی گفتگوی تمدن‌ها» و «رویکردهای نظری در گفتگوی تمدن‌ها»ی محمد منصورنژاد اشاره داشت. البته برخی نیز فراتر از این منظر، به مباحث کلان تمدن پرداخته‌اند. کتاب «فرهنگ و تمدن» (۱۳۸۸)، اثر برجسته‌ی چنگیز پهلوان در این زمره است.

۲.۲ آثار مربوط به تمدن نوین اسلامی

به‌طور کلی در پایگاه‌های اسنادی و کتابخانه‌ای داخلی، ۲۶۵۷ کتاب با عنوان یا موضوع تمدن اسلامی به ثبت رسیده که با تفریق کتب غیر ایرانی، کتب دارای ارتباط حداقلی با موضوع اصلی تحقیق حاضر و کتب توصیفی تاریخی، می‌توان ۲۰۵ عنوان کتاب مربوط به مباحث نظری تمدن‌سازی را احصا نمود. (برگرفته پایگاه اطلاع‌رسانی کتابخانه ملی <http://www.nlai.ir>) تاکنون تعداد ۴۶۰۹۱ مقاله با موضوع تمدن اسلامی، تنها در نشریات معتبر علمی به طبع رسیده است (www.magiran.com) و ۱۶۱ عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد و رساله‌ی دکتری با عنوان یا موضوع تمدن اسلامی دفاع شده است که با تفریق ۹۱ عنوان کمترمربوط به بحث حاضر و موضوعات تاریخی توصیفی، می‌توان ۸۰ عنوان مربوط را احصا نمود. (<https://ganj.irandoc.ac.ir>) زبده این آثار، که راهبردهای نیل به تمدن نوین اسلامی از دل سرفصل‌ها و یا سطور آنها استخراج خواهند شد، درون‌دادهای فراترکیب حاضر را شکل خواهند داد. برخی از این منابع در جداول زیر آمده است:

جدول شماره ۱. فهرست کتاب‌ها در پیشینه پژوهش که به عنوان منابع فراترکیب حاضر استفاده شده‌اند.

آجرلو (۱۳۹۱)، آکوچکیان (۱۳۹۵)، آیینوند (۱۳۹۴)، ابراهیمی (۱۳۹۱) و (۱۳۹۴)، اعرافی (۱۳۹۵)، اندیشکده برهان (۱۳۹۸)، بابایی (۱۳۹۸) و (۱۳۹۹)، فرهنگ‌واندیشه اسلامی (۱۳۹۸)، بیگدلی (۱۳۹۶)، پورامینی (۱۳۹۶)، جلالوند (۱۳۹۸)، جمالی (۱۳۹۴)، حاجیپور (۱۳۹۵)، حسینی (۱۳۹۸)، دهقان (۱۳۹۶)، دولتی (۱۳۹۸)، راجی و خاتمی (۱۳۹۸)، رجبی (۱۳۹۸)، رحیمی (۱۳۹۸)، رشیدی (۱۳۹۳)، رضایی (۱۳۹۱)، رفیعی (۱۳۹۹)، رمضان‌ی (۱۳۹۸)، رهبر (۱۳۹۹)، سعیدی‌فاضل (۱۳۹۸)، سنایی (۱۳۸۹)، شجاعی‌زند (۱۳۹۳)، بهمن (۱۳۹۱)، وحید (۱۳۹۹)، صحرایی (۱۳۹۵)،
--

صدری (۱۳۸۰)، صدوق (۱۳۹۵)، عابدی (۱۳۹۸)، عالمی (۱۳۸۹)، عباسی و کریمی (۱۳۹۴)، عرب (۱۳۹۸)، عرفان (۱۳۹۳)، علیچانزاده (۱۳۹۴)، غلامی (۱۳۹۶)، فوزی (۱۴۰۰)، قربانی (۱۳۹۹)، کوشکی (۱۳۹۲)، مدرسی (۱۴۰۰)، مطهری نژاد و خادمی (۱۳۹۸)، میرباقری (۱۳۹۴)، میرباقری (۱۳۹۹)، میرمحمدی (۱۳۹۹)، نبی زاده (۱۳۹۶)، نجفی، فیروز (۱۳۹۸)، نجفی، موسی (۱۳۹۸)، نصیری (۱۳۹۹)، واعظی (۱۳۹۸)، وکیلی (۱۳۹۹)، ولایتی (۱۳۸۹)، هاشمی شاهرودی (۱۳۹۴)، همایون (۱۳۹۸)، یامین پور (۱۴۰۰)، یوسفی (۱۳۹۷)

جدول شماره ۲. فهرست مقالات در پیشینه پژوهش که به عنوان منابع فراترکیب حاضر استفاده شده‌اند.

احمدی (۱۳۹۵)، احمدی و قمی (۱۳۹۸)، اسماعیلی و کقیادی (۱۳۹۸)، اسماعیلی (۱۳۹۰)، اشکوری و موسوی (۱۳۹۵)، اعرافی (۱۳۹۷)، اکبری و رضایی (۱۳۹۳)، اکبری و شکرانی (۱۳۹۰)، اکبری (۱۳۹۸)، امامی (۱۳۹۶)، ایوب میگونی (۱۳۹۷)، ابوبی پور (۱۳۹۸)، آرام (۱۳۹۸)، آقایی فیروزآبادی (۱۳۹۶)، بابایی، محمد (۱۳۹۶)، بابایی، حبیب‌الله (۱۳۹۶)، باقی نصرآبادی و صادق زاده (۱۳۹۷)، باهنر (۱۳۹۰)، بهمن (۱۳۹۶)، بهمنی (۱۳۹۳)، پورعباس (۱۳۹۸)، پورمنوچهری و فارسینان (۱۳۹۷)، پیروزمند و خورشیدی (۱۳۹۸)، ترابی (۱۳۹۹)، تقی زاده و دیگران (۱۳۹۶)، تلاشان و طبرسی (۱۳۹۷)، جمالزاده (۱۳۹۰)، جمالی (الف) (۱۳۹۶)، جمالی (ب) (۱۳۹۶)، جمالی (۱۳۹۷)، جمالی نژاد و علون (۱۳۹۵)، جمشیدی (۱۳۹۵)، جوادی آملی (۱۳۹۴)، جهانپین (۱۳۹۳)، حاتمی (۱۳۹۰)، حاجی حسینی و عسکری (۱۳۹۶)، حبیب نژاد و سلمانی (۱۳۹۷)، حبیب زمانی (۱۳۹۵)، حسینی و علیپور (۱۳۹۵)، حسینی (۱۳۹۳)، خادم عزیززاده (۱۳۹۶)، خاری و اکبرزاده (۱۳۹۵)، خرمشاد و آدمی (۱۳۹۰)، خرمشاد (۱۳۹۲)، خزاعی و دیگران (۱۳۹۴)، خزایی (۱۳۹۶)، خزایی (۱۳۹۸)، دارابی و دیگران (۱۳۹۶)، درخشه (۱۳۹۰)، دنیوی (۱۳۹۷)، دهشیری (۱۳۹۵)، دهقان (۱۳۹۵)، دهقانی (۱۳۹۰)، دهقانی (۱۳۹۸)، دیبایی (الف) (۱۳۹۸)، دیبایی (ب) (۱۳۹۸)، راهنما و دیگران (۱۳۹۸)، ربانی (۱۳۹۵)، رجایی (۱۳۹۶)، رجحانی و فرجیان (۱۳۹۸)، رحیمی (۱۳۹۸)، رحیمیان و دیگران (۱۳۹۷)، ردایی و زالی (۱۳۹۶)، رستم و بهرامیان (۱۳۹۸)، رستمی (۱۳۹۵)، رمضان (۱۳۹۵)، رناتی و مرادی (۱۳۹۸)، رومی (۱۳۹۸)، رئیسی (۱۳۹۵)، زریباف و زندی (۱۳۹۶)، زمانی (۱۳۹۵)، زنگویی (۱۳۹۵)، سرافراز (۱۳۹۸)، سریع القلم (۱۳۷۴)، سعدی (۱۳۹۵)، سلطانی (۱۳۹۷)، سلیمانی و دیگران (۱۳۹۸)، سلیمی (۱۳۹۱)، سمسار و دیگران (۱۳۹۴)، شاکری و مولوی (۱۳۹۷)، شامی و موسوی (۱۳۹۵)، شاهدی (۱۳۹۵)، شجاعی (۱۳۹۵)، شجاعی (۱۳۹۸)، شهبازی و کریمی (الف) (۱۳۹۵)، شهبازی و کریمی (ب) (۱۳۹۵)، شهبازی (۱۳۹۵)، شهیدی و دیگران (۱۳۸۷)، شیروودی و سلطانی (۱۳۹۸)، شیروودی (۱۳۹۸)، صابری خوش اخلاق (الف) (۱۳۹۶)، صابری (ب) (۱۳۹۶)، صادقی (۱۳۹۵)، طاهری (۱۳۹۷)، عابدین زاده (۱۳۹۶)، عبدالملکی و دیگران (۱۳۹۷)، عبدالملکی (۱۳۹۹)، عرب پور (۱۳۹۸)، عرب پور (۱۳۹۷)، عرب نژاد (۱۳۹۸)، عیوضی و فلاح حسینی (۱۳۹۶)، عیوضی (۱۳۹۶)، غفاری و ناصرخاکی (۱۳۹۵)، غلامی (۱۳۹۲)، غلامی (۱۳۹۴)، غلامی (۱۳۹۵)، فتحی و اسفندیار (۱۳۹۶)، فتحی و قدیگی (۱۳۹۷)، فتحی (۱۳۹۶)، فرج‌الله زاده و دیگران (۱۳۹۵)، فرمینی (۱۳۹۵)، فریدی (۱۳۹۵)، فقیهی و دیگران (۱۳۹۵)، فوزی و صنم زاده (۱۳۹۱)، قادری، روح الله (۱۳۹۸)، قادری، علی (۱۳۹۸)، قاسمی شوب (۱۳۹۸)، قاسمی (۱۳۹۶)، قاسمی (۱۳۹۸)، قانع (۱۳۹۵)، قدسی بنده (۱۳۹۵)، قربانی و ترابی (۱۳۹۸)، قربانی و قاضی رهبر (۱۳۹۶)، قربانی و محمدی (۱۳۹۸)، قربانی (۱۳۹۷)، قطبی (۱۳۹۵)، قنبر دوست (۱۳۹۷)، قنبریان و دیگران (۱۳۹۷)، کریمی و افشاری (۱۳۹۷)، کریمی و کقیادی (۱۳۹۸)، کشاورز ترک و تسنیمی (۱۳۹۷)، کشاورز شکاری و دیگران (۱۳۹۵)، کشاورز شکاری و دیگران (۱۳۹۶)، کمالی اردکانی (۱۳۹۰)، لاجوردی و معینی (۱۳۹۹)، متولی امامی (۱۳۹۸)، محترم و دیگران (۱۳۹۵)، محمدجعفری (۱۳۹۵)، محمدزاده و دیگران (۱۳۹۸)، محمدی نجف آبادی و خزاعی (۱۳۹۸)، محمدی و نادری (۱۳۹۶)، محمدی (۱۳۹۵)، محمودی (۱۳۹۶)، مطهری نژاد و دیگران (۱۳۹۵)، مطهری نسب و سپاهی (۱۳۹۷)، مظاهری (۱۳۹۶)، مظاهری (۱۳۹۷)، معرفی و زارخ پور (۱۳۹۶)، مقدم پور (۱۳۹۵)، مقیسه و دیگران (۱۳۹۸)، ملاشاهی (۱۳۹۵)، ملایی (۱۳۹۵)، ملکوتیان (۱۳۹۵)، ملکی (۱۳۹۵)، منزوی و حبیبیان (۱۳۹۵)، منصوری

و صمدی (۱۳۹۸)، موسی پور (۱۳۹۵)، مولوی (۱۳۹۶)، مهرعلیان و سبحانی نژاد (۱۳۹۸)، میراحمدی (۱۳۹۰)، میرزاحمدی و رجبی (۱۳۹۷)، نادری و احدی (۱۳۹۶)، نبی زاده (۱۳۹۸)، نجات بخش و سلیمانی (۱۳۹۶)، نجف علیزاده و بهامین (۱۳۹۸)، نجفی و آریان نژاد (۱۳۹۵)، نجفی و سبحانی نژاد (۱۳۹۷)، نجفی و غلامی (۱۳۹۷)، نجفی و دیگران (۱۳۹۸)، نجفی (۱۳۹۹)، نصیری (۱۳۹۸)، نقیعی (۱۳۹۷)، نوازنی (۱۳۹۰)، نوروزی (۱۳۹۰)، نوری (۱۳۹۷)، واثقی بادی و بمانی (۱۳۹۶)، هادی زاده و بابایی (۱۳۹۸)، هراتی و قربی (۱۳۹۷)، هراتی و قربی (۱۳۹۸)، یاقوتی (۱۳۹۸)، یزدانی (۱۳۹۸)، یوسفیان (۱۳۹۵)

جدول شماره ۳. فهرست پایان نامه ها در پیشینه پژوهش که به عنوان منابع فراترکیب حاضر استفاده شده اند.

ابراهیمی (۱۳۹۶)، ادیب (۱۳۹۷)، ارسلائی (۱۳۹۵)، اسفندیار (۱۳۹۱)، اسماعیلی (۱۳۹۶)، امینی (۱۳۹۴)، برزویی (۱۳۹۴)، بطحایی (۱۳۹۸)، پورعباس (۱۳۹۸)، حیدری (۱۳۹۵)، خدایاری (۱۳۹۷)، دنگچی (۱۳۹۲)، دنیوی (۱۳۹۷)، دهنوی (۱۳۹۵)، رشیدی نژاد (۱۳۹۰)، رفیعی (۱۳۹۶)، رنجبران (۱۳۸۹)، زینالی (۱۳۸۹)، صفری (۱۳۹۷)، صفری (۱۳۹۲)، صنم زاده (۱۳۹۲)، طحانی (۱۳۹۵)، عرفانی (۱۳۹۵)، علیزاده (۱۳۹۴)، فرخنده نژاد (۱۳۹۷)، کیخا (۱۳۹۶)، لاجوردی (۱۳۹۶)، محبوبی (۱۳۹۱)، موسوی (۱۳۹۶)، مهدی نژاد (۱۳۹۷)، نادری (۱۳۹۷)، نامداری (۱۳۹۱)، نجف علیزاده (۱۳۹۷)، یاسری (۱۳۹۶)، غلامی (۱۳۹۵)

۳.۲ آثار نگاشته شده بر اساس روش فراترکیب

این روش به تدریج جای خود را در پژوهش های اجتماعی کشور باز نموده است. در میان این آثار می توان به مقالاتی چون: «ارائه چارچوبی برای تبیین مؤلفه های اقتصاد مقاومتی با استفاده از روش فراترکیب و دلفی» به قلم محمد نظری پور و مهدی الله دادی (۱۳۹۶)، «بررسی مطالعات حاکمیت اسلامی در ایران با استفاده از روش فراترکیب» به قلم سعید حجازی فر و دیگران (۱۳۹۶)، «روش شناسی فراترکیب و جایگاه آن در سیاست گذاری عمومی» به قلم یحیی کمالی (۱۳۹۶) و کتاب «علوم انسانی و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ فراترکیب یافته های پژوهشی» به قلم یحیی فوزی (۱۴۰۰) اشاره کرد.

۳. مبانی نظری و مفهومی

تمدن نوین اسلامی، یکی از زیرمجموعه های مفهوم کلان تر تمدن اسلامی، و تمدن اسلامی از شقوق تمدن، با چارچوب نظری مشخص است. بازخوانی تعاریف این مفاهیم ما را به جهت گیری نظری پژوهش رهنمون می سازد.

۱.۳ ماهیت تمدن

تعریف اصطلاحی تمدن تلاشی سخت است و نهایتاً پای فلسفه را به میان می‌آورد. (لوکاس، ۱۳۶۶: ۷) تعاریف رایج از تمدن و civilization از تنوع و جهت‌گیری‌های گسترده‌ای برخوردار است. ویلدورانت در تعریف تمدن می‌نویسد: «تمدن را می‌توان به شکل کلی، عبارت از نظامی اجتماعی دانست که در نتیجه وجود آن، خلاقیت فرهنگی امکان‌پذیر می‌شود و جریان پیدا می‌کند.» (دورانت، ۱۳۶۵: ۳/۱) بیلز و هویجر برآند:

همه‌ی تمدن‌ها، و از جمله تمدن‌های بزرگ امروزی و عهد باستان، فقط نمونه‌های خاصی از فرهنگ به‌شمار می‌روند که از نظر کمیت محتوایی و پیچیدگی الگوبندی‌شان از یکدیگر متمایزند؛ ولی از لحاظ کیفیت با فرهنگ‌های اقوام به اصطلاح نامتمدن فرقی ندارند. (کریمی و دیگران، ۱۳۸۶: ۳۷)

رضا غلامی که به تشویش تعاریف از تمدن و ابهامات ذاتی در ابعاد این تعاریف نقد دارد می‌گوید:

از سر اجبار تعریفی را ارائه می‌کنم. به نظر می‌رسد تمدن عبارت است از ظهور و بروز فرایندی پیشرفت‌های هدفمند و نظام‌مند در یک یا چند جامعه بر اساس طرز تفکری روشن که شکل معنادار و منضبط به‌خود گرفته و جامعه را به مقصود مورد نظر می‌رساند. (غلامی، ۱۳۹۶: ۷۳)

۲.۳ تمدن اسلامی

تمدن اسلامی

شیوه و سبک زندگی اسلامی را شکل می‌دهد و دستاوردهای معنوی مانند اخلاقیات، آداب، سنن، قوانین، و انواع هنرهای اسلامی و دستاوردهای مادی مانند صنعت، فناوری، ساختمان‌ها و بناهای مختلف، که حاصل کار دانشمندان، صنعتگران، هنرمندان، و افرادی معتقد به اسلام تمدن اسلامی به جامعه بشری عرضه می‌کند. (قاسمی، ۱۳۹۶)

این تمدن که از آغاز اسلام در مکه شروع به نضج یافت، در قرون بعد فراز و فرودهای بسیاری دید. تمدن اسلامی، معاصر با قرون وسطی در غرب به اوج بالندگی خود رسید و با بروز تمدن مادی‌گرای غرب و مدرنیسم، افول یافت.

به‌رغم قدمت کهن تمدن اسلامی، استفاده از این مفهوم تاریخچه‌ای نوپا در ادبیات تمدنی دارد. اصولاً پس از اشارات و نظریات تمدنی ابن خلدون در قرن هشتم ه.ق، اثری که به «تمدن» به معنای رایج آن پرداخته باشد نگاشته نشده است. پس از توجه اروپائیان به این مفهوم بود که طهطاوی در «تخلیص الابریز فی تلخیص باریز» به این مفهوم اشاره می‌نماید. وی و نویسندگان پس از او در دنیای عرب اشاره‌ای به تمدن اسلامی ندارند.

شاید تعجب‌آور باشد که پرنگترین نگاه به تمدن اسلامی در روشنفکران مسلمان متقدم در شبهه قاره و در میان آثار سیدامیرعلی هندی دیده می‌شود. فصل پایانی زندگی و تعالیم محمد (۱۸۷۳م) فصلی در وصف تمدن اسلامی و تاثیر آن بر شکل‌گیری تمدن جدید اروپایی است. (حضرتی و دهقانی، ۱۳۹۵)

جریانی که در اواخر قرن ۱۹ در هند آغاز شد، با انتشار «مجموعه مقالاتی درباره‌ی تاریخ تمدن اسلامی» توسط صلاح‌الدین خدابخشی به بلوغ رسید. (همان) در همین سالهاست که ترجمه کتاب تاریخ تمدن اسلامی لوبون به زبان‌های مختلف، موجی از آشنایی مسلمانان با واژه‌ی «تمدن اسلامی» را به‌راه انداخت. این موج، آغازی بر آثار متعدد نویسندگان مسلمان و مستشرق در خصوص تمدن اسلامی در قرن بیستم بود.

۳.۳ مفهوم تمدن نوین اسلامی

آیت‌الله خامنه‌ای به‌طور کلی در تعریف از تمدن، نگاهی درون‌گفتمانی داشته و بیشتر بر تعریف تمدن اسلامی یا تمدن نوین اسلامی تاکید داشته‌اند. ایشان تمدن نوین اسلامی را تمدنی با شاخصه‌های ایمان و علم و اخلاق و مجاهدت مداوم، اندیشه‌ای پیشرفته معرفی نموده و آن را نقطه‌ی رهایی از جهانبینی ظالمانه مادی می‌دانند (رهبر معظم انقلاب، بیانات، ۱۳۹۲/۲/۹) و هدف این تمدن را «پیشبرد دانش همراه با معنویت» بیان می‌کنند. (همان، ۱۳۷۶/۶/۱۶) از منظر ایشان، تمدن نوین اسلامی شامل دو بخش سخت‌افزاری یعنی «ارزش‌هایی که ما امروز به عنوان پیشرفت کشور مطرح می‌کنیم: علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ» و نرم‌افزاری به معنای سبک زندگی و الگوهای رفتاری در حوزه‌های گوناگون می‌باشد. (همان، ۱۳۹۱/۷/۲۳)

بررسی تعاریف ذکر شده، مولفه‌ها، شاخصه‌ها و اهداف تمدن نوین اسلامی نیز می‌نمایاند که این تمدن، نه در عرض مفهوم تمدن اسلامی بلکه ذیل آن تعریف می‌شود. کلمه «نوین» در

این مفهوم، خالی از انقلاب مفهومی بوده و بیشتر بر تغایر مصداقی آن با تمدن نخست اسلامی نضج یافته در قرون پیشین صدق می‌کند. در مقام انتزاع، بنیادها، مولفه‌ها، شاخص‌ها و اهداف غایی تمدن نوین اسلامی، به صورت مطلق و ژرف، جدای از تمدن اسلامی قابل تعریف نیست؛ اما آنچه تمدن نوین اسلامی را متمایز می‌سازد، تلاش برای عینی کردن و به انضمام کشاندن آن با توجه به چالش‌ها و فرصت‌های موجود در عصری نوین است.

واضح است تفاوت‌های عینی موجود در مقوله‌ی فرصت‌ها و چالش‌های تمدن‌سازی نوین با سیر تمدن زرین اسلامی نخست، راهبردها و راهکارهای متفاوتی را می‌طلبد؛ آنجا که در عصری، شکاف‌های اجتماعی عمدتاً بر قالب‌های فکری شیعه- سنی، اشعری- معتزلی، فلسفی- حدیثی، عربی- عجمی و بسیاری نمونه‌های دیگر قابل تعریف بود و این شکاف‌ها اگرچه از نظرگاهی، بستری برای تعالی تمدنی اسلام بودند، اما به مرور و در لحظات ثبت شده‌ای، عامل فروپاشی تمدن اسلامی گردیدند. اما امروز، این شکاف‌ها از بین رفته یا تغییر شکل داده و جای خود را به شکاف‌های جدیدی چون سنت و تجدد داده‌اند و مسیر نیل به تمدن‌سازی نوین اسلامی را تحت تاثیر قرار داده‌اند.

۴. معرفی روش

این پژوهش با توجه هدف و وجه تمایز آن، از روش فراترکیب (Meta synthesis) استفاده می‌نماید. ایده فراتحلیل کیفی (فراترکیب) به نظر می‌رسد در اصل به طور رسمی توسط استرن و هریس در ۱۹۸۵ پیشنهاد شده است (عابدی و امیری، ۱۳۹۸) در این روش پژوهشگران کار خود را با این پیش فرض آغاز می‌کنند که دسترسی به واقعیت فقط از طریق سازه‌های اجتماعی نظیر زبان و معانی مشترک میسر است و لذا تلاش می‌کنند تا از طریق شناسایی مضامین مستخرج از زبان یا فهم معانی که افراد به پدیده‌ها می‌دهند، آن‌ها را درک کنند. (فوزی، ۱۴۰۰ الف: ۲۳۵)

روش‌شناسان مختلف، گام‌های متنوعی را برای فراترکیب قائلند. در این میان، الگوی سندلوسکی و باروس (۲۰۰۷. Sandelowski & barroso) از محبوبیت بسیاری در نزد پژوهشگران فراترکب برخوردار است. پژوهش حاضر با الهام از گام‌های آن به انجام خواهد رسید.

۵. کاربست روش و یافته‌های تحقیق

۱.۵ گام اول: تنظیم پرسش

«بر اساس فراترکیب بازنمایی تمدن نوین اسلامی در آثار مکتوب پس از انقلاب اسلامی، راهبردهای نیل به آن کدامند؟»

۲.۵ گام دوم: مروری بر ادبیات به شکل نظام‌مند

در گام دوم پژوهش‌گر به‌طور نظام‌مند به جستجوی آثار منتشره در مجله‌های مختلف می‌پردازد و واژگان کلیدی مرتبط را انتخاب می‌کند. (کمالی، ۱۳۹۵)

برای رصد و احصای جامع منابع، از موتورهای جستجو و بانک‌های اطلاعاتی مختلف به‌صورت ترکیبی استفاده شد. فارغ از موتور جستجوی گوگل، تارنماهای علمی و بانک‌های اطلاعاتی همچون، آرشیو اینترنتی نشریات، تارنمای کتابخانه ملی، سامانه گنج از تارنمای ایرانداک، نورمگز و مگ ایران مورد استفاده قرار گرفتند.

برای بیرون نماندن احتمالی منابع هدف، کلیدواژه‌های کلی‌تر از تمدن نوین اسلامی نیز مورد جستجو قرار گرفت. منابع گردآوری شده که حاصل جستجوی کلید واژه‌های شش‌گانه‌ی: تمدن‌سازی، تمدن اسلامی، تمدن نوین، تمدن نوین اسلامی و تمدن‌سازی نوین اسلامی، و شامل ۱۱۸۸ مقاله، ۲۶۵۰ کتاب و ۱۶۱ پایان‌نامه می‌باشند. تنها درخصوص مقالات، با توجه به گستردگی افراطی نتایج ذیل این کلیدواژه‌های موسع (بیش از ۴۶۰۰۰ مورد)، در مرحله پالایش، کلید واژه «تمدن» حذف و به موارد بیشتر مرتبط بسنده گردید. این منابع در دو مرحله با محوریت بررسی عنوانی و بررسی موضوعی، مورد پالایش قرار گرفت:

جدول شماره ۲ - نتایج اولیه گام دوم فراترکیب در پژوهش حاضر

عنوان	کتاب	پایان‌نامه	مقالات	مجموع
فراوانی کل منابع یافت شده بر اساس کلیدواژه‌ها	۲۶۹۷	۱۶۱	۱۳۸۴	۴۲۴۲
فراوانی منابع پس از پالایش اولیه بر اساس ارتباط عنوانی	۲۰۵	۸۰	۴۴۹	۷۳۴

عنوان	کتاب	پایان نامه	مقالات	مجموع
فراوانی منابع پس از پالایش ثانویه بر اساس ارتباط موضوعی	۶۹	۳۴	۱۹۳	۲۹۶

۳.۵ گام سوم: جستجوی عمیق و انتخاب نهایی جامعه مورد مطالعه

در این مرحله پژوهشگر در هر بازبینی تعدادی از مقالات را حذف می‌کند. در قدم بعدی پژوهشگر باید کیفیت روش شناختی مطالعه را ارزیابی کند. هدف از این کار حذف مقاله‌هایی است که پژوهشگر به یافته‌های آنها اعتماد ندارد. (فوزی، ۱۴۰۰: ۲۷۶) به عبارتی، منابع در گام دوم جمع‌آوری و به صرف بررسی اولیه و عنوان‌وار، به گام سوم وارد می‌شوند و در این مرحله، با بررسی محتوایی و دقیق‌تر، گزینش مجدد می‌گردند.

برای انتخاب منابع نهایی جهت فراترکیب، ابزارهای مختلفی وجود دارد که در این پژوهش از ابزار محبوب و کاربردی CASP «برنامه مهارت‌های ارزیابی کلیدی» (Critical Appraisal Skills Programme) بهره می‌بریم. این برنامه شامل [حداکثر] ده سوال است که به محقق کمک می‌کند تا دقت، اعتبار و اهمیت مطالعه‌های کیفی تحقیق را مشخص کند. براساس مقیاس ۵۰ امتیازی «روبریک»، پژوهشگر می‌تواند موارد پایین‌تر از امتیاز ۳۱ را حذف کند (کمالی: ۱۳۹۶).

در این پژوهش، ارزیابی صورت گرفته را بر اساس پاسخ به پرسش‌های زیر به انجام می‌رسانیم: ۱. ارتباط موضوعی ۲. روش ۳. نوآوری و وجود یافته‌های جدید ۴. بیان روشن یافته‌ها ۵. ارزش پژوهش.

با توجه به اولویت‌های مدنظر این پژوهش، بیشترین نمره به پرسش اول اختصاص یافته است. با توجه به سخت‌گیری صورت گرفته در مرحله‌ی قبل (گزینش اولیه‌ی عنوانی) انتظار می‌رفت قاطبه‌ی منابع جدول، به مرحله اصلی فراترکیب راه یابند. وفق همین انتظار، از مجموع ۲۹۶ منبع بارم‌دهی شده، تنها ۱۱ مورد در سومین و آخرین مرحله پالایش حذف شدند و از رسیدن به گام چهارم، بازماندند. عنوان ۲۸۵ اثر باقیمانده، در جدول شماره ۱ ذکر شده است.

۴.۵ گام چهارم: استخراج اطلاعات پژوهش

در این بخش، یافته‌های پژوهش در قالب مفاهیم کلیدی به صورت جداگانه از آثار، استخراج و در جدولی احصا می‌شوند. این یافته‌ها در قالب گزاره‌های دقیق و کوتاه فهرست می‌گردد. (فوزی، ۱۴۰۰: ۲۷۸) در این گام، یافته‌های متنی کدهای بازمتصل به متن یا به عبارتی کدگذاری باز (Open coding) استفاده می‌شود. (Ervin, 2011) هدف از این اقدام، احصای مولفه‌ها و عناصر شناسایی شده در قالب‌هایی کوچک و چارچوب‌مند است که زمینه را برای تفسیرهای بعدی فراهم می‌آورد.

۱.۴.۵ نتایج گام چهارم

پس از بارها بررسی و بازخوانی منابع، گزاره‌ها و مفاهیم مربوط به راهبردهای تمدن نوین اسلامی، حسب نوع منبع در سه جدول جداگانه (مقالات، رساله‌ها و کتب) آماده گردید. این مرحله را می‌توان پرحجم‌ترین و طولانی‌ترین گام پژوهش حاضر دانست و حجم جداول بدست آمده و بایگانی شده، به ۱۴۳ صفحه رسید. مشخص بودن منبعی که هر مفهوم از آن استخراج شده، ویژگی جداول سه‌گانه فوق است. برون‌داد و مفاهیم انتزاعی به دست آمده، درون‌داد گام پنجم است که در قالب جدولی واحد ارائه خواهد شد.

۵.۵ گام پنجم: ترکیب داده‌ها

در مرحله تجزیه و تحلیل، پژوهشگر موضوعاتی را جستجو می‌کند که در بین مطالعات موجود در فراترکیب پدیدار شده‌اند. این اقدام به عنوان بررسی موضوعی شناخته می‌شود. به محض شناسایی و مشخص شدن موضوع، پژوهشگر یک طبقه‌بندی ارائه می‌دهد که موضوع را به بهترین شکل توصیف می‌کند. (sandelowski, 2003)

در این گام ابتدا به ادغام حداقلی مفاهیم مشابه پرداخته و تعداد ۸۴۳ راهبرد مستخرج اولیه، به ۵۱۴ راهبرد مجزا تقلیل یافت. در مرحله‌ی مقوله‌بندی، گزاره‌های کوتاه مستخرج از یافته‌ها که در مرحله اول در قالب مفاهیم انتزاعی توسط محقق برچسب‌گذاری شده بود، در قالب مقولات فراگیری طبقه‌بندی می‌شود؛ به طوری که مفاهیم مشابه محوری مستخرج از پژوهش‌ها مجدداً در قالب مقوله‌ای کلی قرار می‌گیرند. در واقع نتایج به سطحی انتزاعی‌تر حرکت می‌کند و این کار ادامه می‌یابد و از مجموعه مفاهیم مقولات، که از سطح بالاتری از انتزاع برخوردارند،

راهنمای نیل به تمدن نوین اسلامی ... (محمدعلی صدرشیرازی و دیگران) ۲۰۱

ساخته می‌شوند که محقق را به سمت محورهای اصلی پدیده و هسته‌ی معنایی و مرکز ثقل نظری سوق می‌دهد. خروجی این فرایند در جدول شماره ۳ ارائه می‌گردد.

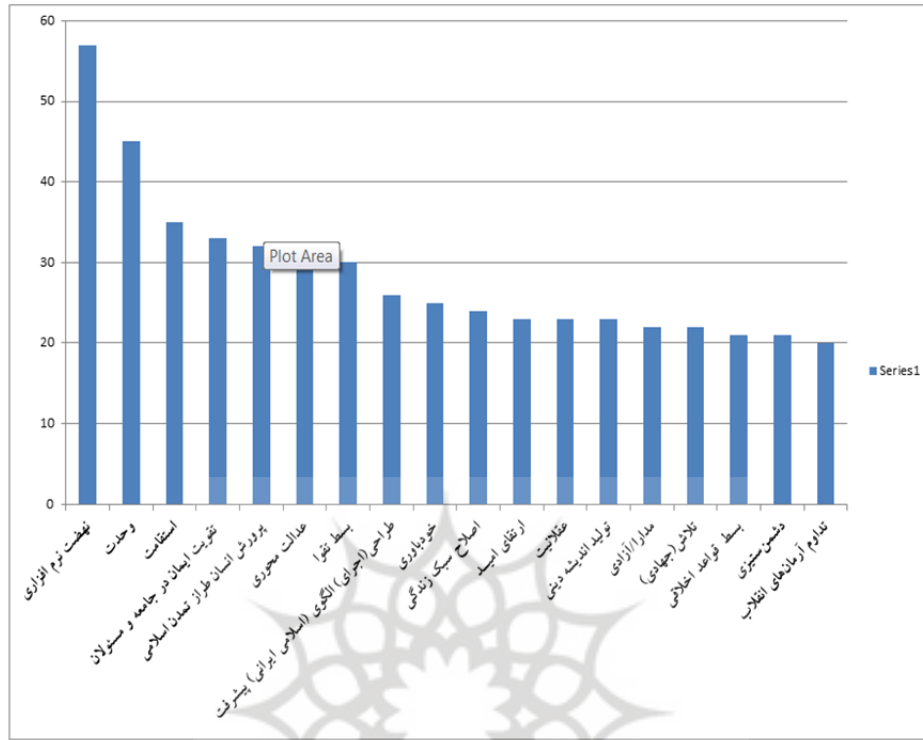
جدول شماره ۳. مقوله‌بندی راهنمای نیل به تمدن نوین اسلامی

فراوانی راهبردهای تحت شمول	مقوله	مقوله‌ی بزرگ	فرامقوله
۲۳	تولید اندیشه تمدن‌سازی و معرفت به آن	تولید اندیشه از مبنای نظری اسلام	راهبرد نظری: فرامقوله‌ی «تولید نرم‌افزار توحید محور پیشرفت، مبتنی بر عقلانیت و نگاه تمدنی»
۱۱	مرزبندی نظری با الگوهای غربی و مادی‌گرا		
۷	مهدویت به مثابه مبنای نظری		
۱۴	تقویت اجتهاد تمدنی		
۴	اخلاق نظری		
۱۰	کاربست عقلانیت، اعتدال و بصیرت	کاربست عقلانیت	راهبرد فرهنگی: فرامقوله‌ی «ارتقای بصیرت، باورها و فرهنگ دینی، بومی و انقلابی و کاربردی آن در سطح حکمرانی و عموم جامعه»
۱۴	نگاه سیستمی جامع	نگاه و ریل‌گذاری تمدنی	
۲۹	طراحی و اجرای الگوی تمدن‌سازی		
۱۴	ایمان به ارزش‌های دینی و معنویت	ارتقای باور و فرهنگ دینی، بومی و انقلابی	
۲۴	تعهد به آرمانها و رویکردهای انقلابی		
۱۷	فرهنگ سازی		
۳	اصلاح سبک زندگی		
۶	ارتقای جایگاه زن و خانواده		
۸	تشرع عملی	کاربست باورها در سطح فردی و عموم جامعه	
۸	تزکیه روحی و معنویت گرایی		
۲۹	رفتار و صفات بایسته در سطوح جامعه		
۸	نمادگرایی	برنامه‌ریزی برای ترویج تمدن‌نویں اسلامی و مولفه‌های آن	
۲۶	صدور انقلاب و تمدن سازی فرامرزی		
۲۸	تبلیغ و تربیت دینی		
۹	توجه به جایگاه هنر و ارتقای آن		
۶	توجه به ظرفیت رسانه و ارتباطات		
۲۱	نهادسازی	اصلاحات سیاسی و ساختاری	راهبرد سیاسی: فرامقوله‌ی «اصلاح ساختارها
۸	مدل حکومت		

فرامقوله	مقوله‌ی بزرگ	مقوله	فراوانی راهبردهای تحت شمول
و رفتارهای سیاسی در چارچوب حکومت‌های مردم‌سالار»	بایسته‌های رفتاری حکمرانی	توجه به بایسته‌های ساختاری حکومت	۱۴
		بسط عدالت	۲
		افزایش سرمایه اجتماعی	۷
		مدیریت سالم و کارآمد	۱۶
		صلاحیت مسئولان	۵
		مقابله با برنامه‌های (ترکیبی) دشمن	۵
	هم‌افزایی و مدارا	وحدت امت محور	۱۵
		آزادی و مدارا	۸
		افزایش و بهره‌گیری از ظرفیت اقوام	۴
راهبرد توسعه‌ی عینی: فرامقوله‌ی «توسعه‌ی علم و عدالت‌محور زندگی مادی، معطوف به پرورش انسان و جامعه طراز تمدن اسلامی»	توجه به عامل انسانی	پرورش انسان و بهره‌گیری از ظرفیت آن	۱۲
		بستر مناسب روانی و هویتی برای رشد افراد	۱۳
	توجه به جایگاه علم تمدن‌ساز	نهضت نرم‌افزاری و تولید علم	۲۴
		جهت‌گیری دینی و تمدنی علم	۲۵
	پیشرفت اقتصادی	جهت‌گیری نظری و راهبردی اقتصاد	۱۱
		بهره‌مندی اقتصادی مردم	۴
		توسعه و عمران	۶
		تولید و ثروت	۱۶
		دیپلماسی اقتصادی	۶

بدیهیست وزن این راهبردهای ۵۱۴ گانه مشابه نیست و اختلاف زیادی در میزان توجه متفکران به آنها وجود دارد. با توجه به انبوه مفاهیم خام گردآوری شده و مجموعه‌ی بی‌نظیر دردسترس، فراتر از رسالت اصلی فراترکیب، به استخراج فراوانی تکرار هریک از مفاهیم (راهبردها) در منابع منتخب پرداختیم. این امر به تدقیق مسیر اصلی مقاله در یافتن کانون اصلی بحث و اولویت‌بندی رتبی مفاهیم و نیز به پژوهش‌های بعدی در این موضوع کمک می‌نماید. با توجه به حجم بالای جدول کامل، در نمودار زیر صرفاً مهمترین راهبردهای نیل به تمدن نوین اسلامی را از منظر فراوانی تکرار آنها در آثار پژوهشی نمایش می‌دهیم:

راهبردهای نیل به تمدن نوین اسلامی ... (محمدعلی صدرشیرازی و دیگران) ۲۰۳

نمودار شماره ۱. فراوانی پرتکرارترین راهبردهای نیل به تمدن نوین اسلامی

۶.۵ گام ششم: ارائه نتایج

در بیشتر مطالعات مربوط به فراترکیب، گام آخر همان نتیجه‌گیری است و یافته‌های نهایی در قالب مدل مفهومی تاییدشده نمایش داده می‌شود. (نظری‌پور و الله‌دادی، ۱۳۹۶) بر اساس یافته‌های آثار پژوهشی منتخب، گنجینه‌ای شامل ۵۱۴ راهبرد و راه‌حل متمایز مستخرج، این راهبردها، ۱۱ مقوله‌ی بزرگ شامل ۲۲ خرده مقوله‌را شامل می‌گردند که همگی ذیل در چهار فرامقوله‌ی اصلی قابل تقسیم‌بندی هستند. این فرامقوله‌ها که برآمده از چهار گونه‌ی راهبردها (نظری، فرهنگی، توسعه عینی و سیاسی) هستند، مفصل‌های مدل نظری را شکل خواهند داد.

۱.۶.۵ راهبردهای نظری: فرامقوله‌ی «تولید نرم‌افزار توحیدمحور پیشرفت، مبتنی بر عقلانیت و نگاه تمدنی»

۱.۱.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «تولید اندیشه از مبانی نظری اسلام»

بازخوانی تمدن‌سازی صدر اسلام و تمدن غرب نیز می‌نمایاند نقطه‌ی عزیمت حرکت تمدنی تولید فکر بوده است. این مهم، عدد قابل توجه ۵۹ راهبرد از کل راهبردهای احصا شده را به خود اختصاص داده است.

در این بخش، زیرمقوله‌ی «تولید اندیشه تمدن‌سازی و معرفت به آن» محوریت دارد و در کنار آن، «مهدویت به مثابه مبنای نظری» و «اخلاق نظری» مورد توجه پژوهشگران بوده‌اند. همسو با تاکیدات امامین انقلاب در تبیین راهبردهای تمدن‌سازی اسلامی، آثار فراترکیب شده تاکید‌ی ویژه بر نقش حوزه‌ی علمیه و رسالت آن در تولید فکر و اندیشه دارند. در این میان، ۱۴ راهبرد معطوف به رسالت این نهاد، زیرمقوله‌ی «اجتهاد تمدنی» را تشکیل داده‌اند که راهبرد تولید و توجه به «دروس تمدنی / حکومتی / جهان‌شمول در حوزه و تکامل علوم اسلامی در جهت جریان ولایت الهیه در عرصه‌های حیات» بیشترین فراوانی تکرار را داراست.

۲.۱.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «کاربست عقلانیت»

عقلانیت را هم می‌توان یکی از چهار رکن تمدن‌سازی نوین اسلامی دانست: «هدف نهایی را باید امت واحده اسلامی و ایجاد تمدن اسلامی جدید، بر پایه‌ی دین و عقلانیت و علم و اخلاق، قرار داد». (رهبر معظم انقلاب، بیانات: ۱۳۸۸/۴/۲۹)

«کاربست عقلانیت (دینی)»، افزایش «بصیرت»، «بکارگیری توأمان عقل نظری و عملی»، «تقویت عقل معاش دینی»، «آرمان‌گرایی واقع‌بینانه» و «اعتدال» از جمله راهبردهای برچسب‌گذاری شده ذیل این فرا مقوله می‌باشند.

۳.۱.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «نگاه و ریل‌گذاری تمدنی»

اولین زیرمقوله‌ی این بخش، «نگاه تمدنی و عقلانیت شبکه‌ای» است و محور مشترک راهبردهای این مقوله، «داشتن نگاهی سیستمی، جامع، روندمحور و شبکه‌ای» و در یک کلام «تمدنی» می‌باشد. این نگاه، فرد و جامعه را از کوته‌نگری می‌رهاند و با «برنامه‌محوری» به سمت رویکرد «بلندمدت» و «فرازمانی» سوق می‌دهد. در این مسیر، خروجی راهبرد «نگاه

راهبردهای نیل به تمدن نوین اسلامی ... (محمدعلی صدرشیرازی و دیگران) ۲۰۵

جریانی و کل نگر به پدیدارها» در مصادیقی چون راهبرد «نگاه تمدنی به مهدویت» و «نگاه فلسفی و هویت ساز به تاریخ» به کمک تمدن سازی اسلامی خواهند آمد. زیرمقوله‌ی دوم «طراحی و اجرای الگوی تمدن سازی» است که در آن، راهبرد «طراحی (اجرای) الگوی (اسلامی) ایرانی» پیشرفت و تمدن سازی» محوریت دارد.

۲.۶.۵ راهبرد فرهنگی: فرامقوله‌ی «ارتقای بصیرت، باورها و فرهنگ دینی، بومی و انقلابی و کاربست آن در سطح حکمرانی و عموم جامعه»

۱.۲.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «ارتقای باور و فرهنگ دینی، بومی و انقلابی»

این مقوله‌ی بزرگ، یکی فراگیرترین مقوله‌های جدول راهبردها را با شمول ۶۵ راهبرد متمایز شکل داده است. «ایمان به ارزش های دینی و معنویت» به مثابه زیرمقوله‌ی محوری این بخش، راهبردهایی چون «تقویت ایمان در جامعه/مسئولان»، «اعتماد/توجه به سنن و وعده های الهی در ریل گذاری حرکت تمدنی» و «بازگشت و توجه به دین اسلام (ناب) در همه‌ی حوزه های تمدنی» را شامل است.

به فرموده‌ی رهبر معظم انقلاب: «هرجا انقلابی عمل کردیم، عقب ماندگی نداشتیم...». (رهبر معظم انقلاب بیانات، ۱۳۹۹/۱۱/۲۹) بر این اساس، مقوله‌ی «تعهد به باورها، آرمان ها و رویکردهای انقلابی» می نمایاند، راهبرد «تداوم آرمان های انقلاب» که از طریق «توجه به هندسه‌ی انقلاب» و «شاخص های انقلابی گری» از جمله «تلاش جهادی» و «ولایت مداری حاصل می شود، از استلزامات نیل به هدف است.

نیز، راهبردهایی چون «مقاومت/استقلال فرهنگی در برابر فرهنگ غرب»، «مهندسی فرهنگ (رویکرد سیستمی به تمام اجزا و روابط فرهنگ)» و «مهندسی فرهنگی (کشیدگی فرهنگ در تمام ساحات اجتماعی)» که در کنار سایر راهبردها، زیرمقوله‌ی «فرهنگ سازی» را شکل داده اند این «هوای تنفس» را تامین و جهت دهی می کنند. در مسیر ترسیم و تولید فرهنگ مطلوب، «سبک زندگی اسلامی» و «ارتقای جایگاه زن و خانواده» به عنوان دو مقوله‌ی دیگر، مورد تاکید پژوهش گران است.

۲.۲.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «کاربست باورها در سطح فردی و عموم جامعه»

مقوله‌ی بزرگ «کاربست باورها در سطح فردی و عموم جامعه» که برآمده از سه زیرمقوله و ۴۴ راهبرد است. دو زیرمقوله‌ی راهبرد بسط «تشریع عملی» و «تزکیه روحی و معنویت‌گرایی» در جامعه را می‌توان برون‌داد و قرین زیرمقوله‌ی «ایمان به ارزش‌های دینی و معنویت» در مقوله‌ی بزرگ قبل دانست. از نگاه اسلام، تزکیه شرط لازم برای پیشرفت یک جامعه است؛ چرا که فرد غیر مهذب اصولاً فقط در خویشتن و منافع خود غرق می‌شود. (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۹۰/۱۴)

سومین زیرمقوله‌ی این بخش به ترویج و نهادینه‌سازی «رفتار و صفات بایسته در تمام سطوح جامعه» به عنوان راهبرد می‌پردازد و ۲۸ راهبرد جذاب در مرحله‌ی جامعه‌سازی اسلامی تمدن‌سازی نوین اسلامی را احصا نموده است. «تقویت ایثار»، «ترویج شجاعت و تربیت نسل شجاع»، «ابتکار»، «مهرورزی»، «ارتقای امید به پیروزی و آینده تمدن نوین اسلامی» (با بالاترین فراوانی تکرار)، «تلاش (جهادی) و ورود به میدان عمل»، «مسئولیت‌پذیری و تعهد» و «انضباط کاری و اجتماعی» از آن جمله‌اند.

۳.۲.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «ترویج تمدن‌نوین اسلامی و مولفه‌های آن»

تبلیغ و آگاهی بخشی از سویی با ماهیت تمدن‌سازی و از سویی با ماهیت اسلام و گسترش آن درآمیخته است. مقوله‌ی «ترویج...» به لحاظ شمول تعداد راهبردها، بزرگ‌ترین مقوله‌ی جدول به شمار می‌رود. استفاده کارآمد از ابزار «هنر» و «رسانه»، «تبلیغ و تربیت دینی» و «صدور انقلاب و تمدن‌سازی فرامرزی» زیرمقوله‌ها را شکل داده و ۷۶ راهبرد تبلیغی و ترویجی را شاملند. «الگوسازی از کشور ایران و جمهوری اسلامی» (از مسیر جلب کشورها به سه پایه عقل معاش: اخلاق، خرد و حقوق)، «گسترش امریه‌معروف و نهی از منکر در مسایل فردی و اجتماعی» و «بهره‌گیری از ظرفیت مسجد در ساخت تمدن» از راهبردهای پرتکرار این بخش هستند.

۳.۶.۵ راهبرد سیاسی: فرامقوله‌ی «اصلاح ساختارها و رفتارهای سیاسی در چارچوب حکومت‌های مردم‌سالار دینی منطقه‌ای و معطوف به امت‌سازی»

۱.۳.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «بایسته‌های رفتاری در حکمرانی مطلوب»

پژوهشگران در آثار فراترکیب شده‌نگاهی معتدل به رسالت جامعه و دولت دارند و جایگاهی بنیادین برای بایسته‌های رفتاری دولت به‌مثابه راهبرد قائلند و ۳۵ راهبرد مستقل معطوف به رسالت رفتاری دولت را پیشنهاد می‌دهند.

«بسط عدالت» نخستین و مهمترین زیرمقوله را شکل داده است و ۳۲ پژوهش، آن را به‌مثابه راهبرد مطرح نموده‌اند. همچنین زیرمقوله‌ی «مقابله با برنامه‌های (ترکیبی) دشمن» راهبردهایی پنج‌گانه با فراوانی تکرار بالا را شامل است.

«افزایش سرمایه اجتماعی با رابطه مطلوب حکومت و مردم» دیگر زیرمقوله‌ایست که رسالت رفتاری حکومت را تعیین می‌کند و متأسفانه در آثار منتخب کمتر مورد توجه است. بنا به تعریف ساده‌ی پاتنام: «سرمایه‌ی اجتماعی به خصوصیات از سازمان اجتماعی نظیر شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که همکاری و هماهنگی برای منافع متقابل را تسهیل می‌کند» (پاتنام، ۱۳۸۰: ۶)

پژوهشگران معدودی در مجموع با ارائه‌ی هفت راهکار بر افزایش سرمایه اجتماعی از طرقی چون شفافیت، پاسخگویی، افزایش اعتماد متقابل مردم و حکومت، مردم‌داری و ایجاد اعتماد عمومی از طریق تقویت ارزش‌ها تأکید داشته‌اند.

تعداد بیشتری از این آثار، بر مقوله‌ی «کارآمدی» به‌مثابه راهبرد تأکید داشته‌اند. پژوهشگران برآند افزایش کارآمدی با راهبردهایی چون «هم‌افزایی قوای سه‌گانه»، «سنجش مستمر حرکت تمدنی»، «سازماندهی کارآمد»، «عدم فریفته شدن به پیروزی‌ها»، «کار محتوایی و نه نمادین» و «نظم تشکیلاتی» راهگشا خواهد بود. لازمه‌ی این کارآمدی، «صلاحیت مسئولان» است که با راهبردهایی چون «عدم لحاظ مصلحت مرفهان»، «ساده‌زیستی مسئولان» و «پاکدستی و فسادستیزی» مورد تأکید است.

۲.۳.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «هم‌افزایی و مدارا»

عمل به رسالت دشوار تمدن‌سازی تنها در صورتی امکان‌پذیر است که ظرفیت‌های تمدن‌ساز موجود از جمله نیروی انسانی به هم‌افزایی برسند: «اگر به فرمان قرآنی وحدت حول ریسمان

الهی عمل شود، جهان اسلام با حدود دو میلیارد جمعیت و برخورداری از مهمترین و حساس‌ترین نقاط جغرافیایی جهان می‌تواند در مسیر حل مشکلات قدم بردارد.» (رهبر معظم انقلاب، بیانات: ۱۴۰۲/۲/۲)

برآنیم این هم‌افزایی، بر دو رکن «وحدت‌گرایی» و «روحیه‌ی مدارا» پایه‌گذاری خواهد شد. در زیرمقوله‌ی «وحدت» و بر اساس یافته‌های مستخرج از آثار پژوهشی، راهبرد وحدت با فراوانی تکرار در ۴۵ اثر متمایز، رتبه دوم را در کل راهبردهای ۵۱۴ گانه به خود اختصاص داده است.

لازمه‌ی نیل به این وحدت داشتن روحیه‌ی تعامل، مدارا و بسط آزادی‌های مشروع در جامعه و پذیرش نگاه‌های مختلف به مسائل است. «آزادی» به مثابه یکی از شعارهای سه‌گانه‌ی مطرح در نهضت اسلامی و به سان منظومه‌ی فکری امامین انقلاب، در یافته‌های پژوهش حاضر نیز برجسته است.

۳.۳.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «اصلاحات سیاسی و ساختاری»

در دعوای میان گرایش‌های ساختارگرا و اراده‌گرا، تمدن نوین اسلامی راه میانه را برگزیده و ساختارها و نظام‌ها را در کنار اراده‌ی کارگزاران می‌پذیرد. بررسی ماهیت مبارزات سیاسی امام خمینی (ره) گواه اهمیت نظام و ساختارسازی در نگاه ایشان است؛ تا آنجا که یکی از شکاف‌های اصلی ایشان با گروه‌هایی همچون نهضت آزادی، مخالفت ایشان با تره‌های مبارزاتی درون سیستمی همچون شعار «شاه سلطنت کند و نه حکومت» بود. (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۹۱/۴).

در این بخش بایسته‌های ساختاری حکمرانی و رسالت دولت در این حیطه تبیین شده و پژوهشگران، تحت سه زیرمقوله‌ی مهم «مدل حکومت»، «نهادسازی» و «بایسته‌های ساختاری حکومت» راهبردهایی چون «انقلاب سیاسی در کشورهای اسلامی»، «محوریت‌بخشی به ولایت فقیه»، «تکیه بر مردم‌سالاری دینی» و «طراحی الگوی حکومت (بدون ولایت فقیه) برای جوامع اسلامی غیرشیعی» را پیشنهاد داده‌اند.

۴.۶.۵ راهبردهای توسعه‌ی عینی: فرامقوله‌ی «توسعه‌ی علم و عدالت‌محور زندگی مادی، معطوف به ارتقای معنوی»

۱.۴.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «توجه به عامل انسانی»

هرچند «ساختار»ها، تحدیدکننده‌ی دایره‌ی حرکت یک جامعه در سیر تمدن‌سازی به‌شمار می‌روند، اما در غایت، این «انسان تمدن‌ساز» است که ذهن او، پایه‌های اولیه شکل‌گیری تمدن، و کنش او خروجی عینی آن را نضج می‌دهد. انسانی که برای تعالی خود، محکوم به ساختن این دنیا و پرواز از بستر همین طبیعت است. (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۴۱۱/۸)

بر اساس یافته‌های مستخرج، راهبردهایی چون «پرورش انسان طراز تمدن اسلامی»، «استفاده بهینه از نیروهای جوان»، «فرزندآوری و افزایش جمعیت»، «کشف و تکیه بر استعدادهای درونی» و «سرمایه‌گذاری هدفمند بر قشر نخبه (با فرایند گزینش کارآمد)» را ارائه نموده‌اند.

۲.۴.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «پیشرفت اقتصادی»

گرچه انقلاب اسلامی ایران، ماهیت و غایتی فرهنگی و معنوی دارد، اما این ماهیت و غایت، از مسیر توأمانی آبادی دنیا و آخرت می‌گذرد. لذاست که «پیشرفت اقتصادی»، هم در منظومه‌ی فکری امامین انقلاب و در آثار پژوهشی منتخب، در قالب مقوله‌هایی چون «بهره‌مندی اقتصادی مردم»، «توسعه و عمران»، «تولید و ثروت» و «دیپلماسی اقتصادی»، و با راهبردهایی چون «مصرف کالای داخلی»، «حفظ بیت‌المال با حذف دستگاه‌های زاید» و «شکل‌گیری دیپلماسی اقتصادی با جوامع پیشرفته» جایگاهی ویژه دارد.

غایت توسعه‌ی اقتصادی از وجوه ممیز انقلاب اسلامی با مکاتب رقیب می‌باشد و در آن، توسعه‌ی مادی معطوف و ریل‌گذاری شده در جهت تعالی مادی خواهد بود. (نک امام خمینی، ۱۳۸۹: ۴۵۰/۱۱) به باور پژوهش‌گران، جهت‌گیری عاقلانه، اسلامی و عدالت‌محور اقتصاد با راهبردهایی چون «کاهش فاصله طبقاتی»، «استقلال اقتصادی کشور/امت»، «اقتصاد توحیدی غیرکاپیتالیستی»، «بانک‌داری واقعا اسلامی» و «اقتصاد مقاومتی» قابل دستیابی است.

۳.۴.۶.۵ مقوله‌ی بزرگ «توجه به جایگاه علم تمدن‌ساز»

وابستگی علمی و یا نگاه تولیدی به آن، از وجوه ممیزه‌ی رویکرد تمدنی و غیر آن به‌شمار می‌رود. (نک رهبر معظم انقلاب، بیانات، ۱۳۹۸/۳/۸) دو زیرمقوله‌ی «نهضت نرم‌افزاری و تولید علم» و «جهت‌گیری دینی و تمدنی علم»، دو پایه‌ی مقوله‌ی بزرگ «توجه به جایگاه علم تمدن‌ساز» را شکل می‌دهند که مجموعاً ۵۰ راهبرد کلی و جزئی را تحت شمول دارد.

پژوهشگران در مقوله‌ی «جهت‌گیری...»، بر راهبردهایی چون «جهت‌گیری و توانایی علم و فناوری با توحید/اخلاق/معنویت/عدالت و تمدن‌سازی»، «بومی شدن دروس دانشگاه/مدرسه مبتنی بر عقلانیت، دین، علم و اخلاق»، «تحول در علوم، اصلاح چرخه تولید و نگاه ویژه (ودینی) به آن» و «جامع‌نگری در کسب معرفت علمی و پرداخت هماهنگ چهار نگاهت اداری، دانشی، نهادی و تحقیق و توسعه‌ی نقشه‌ی جامع علم» تاکید دارند.

۶. مدل نظری راهبردهای تحقق تمدن نوین اسلامی

اصولاً در روش داده‌بنیان سومین مرحله کدگذاری که در آن مقولات شکل می‌گیرند را می‌توان زمینه‌ساز پیدایی نظریه و یا مدل مبتنی بر داده دانست. در این مرحله به تعبیر اشتراوس و گلیسر، بذره‌ای نظریه جوانه می‌زند و با تشکیل خوشه‌های مقولات به تدریج متوجه مفصل‌های یک نظریه می‌شویم. محقق جی‌تی پایه‌پای مفهوم‌سازی و مقوله‌ای کردن و به‌ویژه با تشکیل خوشه‌های مقوله‌ای و بالاخص با کشف پدیده به تدریج متوجه مفصل‌های یک نظریه می‌شود و با تکمیل داده‌ها به‌طور تجمعی و تحولی ارتباط این مفصل‌ها را بازنمایی می‌کند، به سطح نظریه‌پردازی ارتفاع می‌گیرد و در نهایت اشباع داده‌ها و خلاقیت لازم نظریه‌ای درباره موقعیت مورد تحقق خویش می‌پروراند. این مرحله رسیدن به یک الگوی پارادایمی است که به بیان گلیسر شاهد ظهور یک نظریه از دل داده‌ها و معانی انتزاع‌شده یک واقعیت انسانی و اجتماعی خواهیم بود. (فوزی، ۱۴۰۰: ۳۳۴، به نقل از فراستخواه، ۱۳۹۵: ۱۸۶)

۱.۶ مفصل‌های مدل نظری

در فراترکیب، فرامقوله‌های قدرتمند برآمده از آثار متعدد پژوهشی، در کنار هم قادر به خلق مفصل‌های یک مدل نظری هستند. در این پژوهش، چهار فرامقوله‌ی برآمده از راهبردها مستخرج از حدود سیصد اثر پژوهشی، این نقش را دارند: فرامقوله‌های «تولید نرم‌افزار

توحیدمحور پیشرفت، مبتنی بر عقلانیت و نگاه تمدنی»، «ارتقای بصیرت، باورها و فرهنگ دینی، بومی و انقلابی و کاربست آن در سطح حکمرانی و عموم جامعه»، «اصلاح ساختارها و رفتارهای سیاسی در چارچوب حکومت‌های مردم‌سالار دینی منطقه‌ای و معطوف به امت‌سازی» و «توسعه‌ی علم و عدالت‌محور زندگی مادی، معطوف به ارتقای معنوی»

۲.۶ هسته‌ی مرکزی مدل

در پاسخ به این پرسش اصلی که «براساس چگونگی بازنمایی تمدن نوین اسلامی در آثار مکتوب پس از انقلاب اسلامی، راهبردهای نیل به آن و هسته‌ی مرکزی این راهبردها کدامند؟»، در آخرین گام حرکت از داده‌های اولیه به سمت کلان‌ترین مقوله‌های انتزاعی، به هسته‌ی مرکزی مدل می‌رسیم. این امر با مقوله‌بندی نهایی اصلی‌ترین فرامقوله‌های مستخرج صورت می‌پذیرد.

با کنارهم گذاردن چهار فرامقوله‌ی فوق‌الذکر و نیز مطمح نظر قرار دادن ۵۱۴ مفهوم مورد تاکید پژوهشگران منتخب و سیر مقوله‌بندی آنها، می‌توان هسته‌ی قانونی مدل نظری و بالاترین نقطه‌ی حرکت انتزاعی طی شده را، «حرکت توانان نظری و عملی معطوف به ارتقاء زیست مادی و معنوی با هدف تحقق حیات طیبه در امت اسلامی» دانست. مدعا آنست که تمام مفاهیم و مقوله‌های مستخرج، به صورت مویرگی و شبکه‌ای مقوم این هسته‌اند و از سویی، این نقطه، به تمام آن مفاهیم و مقوله‌های برجسب‌گذاری شده، معنا و حیات می‌بخشد.

شکل شماره ۱: مفصل‌ها و هسته‌ی مرکزی مدل نظری

۷. نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر بیان‌گر آن است که عمده‌ی متفکران تمدن‌پژوه ایرانی در مقطع پس از پیروزی انقلاب اسلامی، متأثر از این رویداد نگاهی درون‌پارادایمی به تمدن‌نوین اسلامی داشته و عناصر و راهبردهای تمدن‌مطلوب را در چارچوب دین تحلیل و تجویز می‌نمایند. این نویسندگان تلاش بسیاری در ارائه‌ی راهبردهای مختلف و در موارد بسیاری کاربردی برای نیل به این آرمان داشته‌اند. خروجی این تلاش، ۵۱۴ راهبرد متمایز است که در ۳۳ مقوله و ۴ فرامقوله دسته‌بندی شد. گونه‌شناسی مصادیق می‌نمایاند، نویسندگان نگاهی کاملاً متعادل به تمام مولفه‌های تمدن داشته و این نگاه، به توازن راهبردهای پیشنهادی آنان منتج بوده است. متفکران این حوزه، همزمان با تأکید بر راهبردهای سخت‌افزاری، مادی و عینی، بر مقوله‌های نرم‌افزاری، فرهنگی و معنوی تأکید داشته و از سویی، به سان قطعات پازل، در کنار یکدیگر شمای کامل از وظایف دولتمردان، مردم و نخبگان را ارائه داشته‌اند.

حاصل آنکه، تمدن‌سازی اسلامی، نه مقوله‌ای دستوری و حکومتی است و بدون خیزش جهادی ملت امکانپذیر، و نه امری صرفاً توده‌ای و اجتماعی است و بدون تلاش مستمر، صواب و قدرتمند حکومت اسلامی ممکن. لذاست که به اعتقاد پژوهشگران و بر اساس یافته‌های حدود سیصد اثر پژوهشی مورد بررسی این فراترکیب، این مطلوب تنها با «حرکت توأمان نظری و عملی معطوف به ارتقاء زیست مادی و معنوی با هدف تحقق حیات طیبه در امت اسلامی» حاصل می‌آید.

اکنون و در پایان مسیر فراترکیب، می‌توان مدل نظری بدست‌آمده در بازنمایی راهبردهای نیل به تمدن‌نوین اسلامی در آثار متفکران بعد از انقلاب و هسته‌ی کانونی آن را در نمودار زیر نمایاند:

شکل شماره ۲. سامانه نظری راهبردهای نیل به تمدن نوین اسلامی

یادداشت‌ها

۱. این مقاله مستخرج از رساله‌ی دکتری نویسنده‌ی مسئول با عنوان «چیستی و راهبردهای تحقق تمدن نوین اسلامی در آثار متفکران ایرانی بعد از انقلاب» است که در سال ۱۴۰۲ به اتمام رسید.

۲. یافته‌های این پژوهش، برون‌داد گامهای فراترکیب است که طی این مسیر طولانی، ۲۱۵ صفحه جداول گوناگون تهیه شد. با توجه به حجم بالای جداول و عدم امکان بازنمایی آنها در مقاله، در اینجا به درج

نهایی‌ترین خروجی‌ها بسنده نمودیم. پژوهشگران برای مشاهده‌ی متن کامل جداول، به متن اصلی پژوهش در پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی مراجعه کنند.

۳. در این مقاله و در تهیه‌ی درون‌دادهای فراترکیب، از ۲۹۶ منبع شامل کتاب، رساله و مقاله استفاده شده است که نام نویسندگان و تاریخ انتشار آنها در پیشینه درج گردید. با توجه به حجم بالای این منابع و عدم امکان ذکر مشخصات کامل آنها در انتهای مقاله، پژوهش‌گران می‌توانند برای اطلاعات بیشتر به متن اصلی پژوهش در بایگانی در پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی مراجعه کنند.

کتاب‌نامه

- پاتنام، رابرت (۱۳۸۰). *دموکراسی و سنت‌های اجتماعی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، چاپ اول، تهران: غدیر.
- پهلوان، چنگیز (۱۳۸۸)، *فرهنگ و تمدن*، چاپ اول، تهران: نشر نی.
- حضرتی، حسن و سیدامیرحسن دهقانی (۱۳۹۵). «متفکران مسلمان و شناسایی تمدن اسلامی»، *نشریه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، دوره ۷، ش ۲۴، صص ۷۰-۴۹.
- خمینی، امام روح‌الله (۱۳۷۸). *صحیفه‌ی امام*، جلد ۲۲، چاپ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- دورانت، ویل (۱۳۶۵). *تاریخ تمدن*، ترجمه احمد آرام، ج ۱، چاپ اول، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- رجایی، فرهنگ (۱۳۸۱). *پدیده‌ی جهانی شدن، وضعیت بشری و تمدنی اطلاعاتی*، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، چاپ چهارم، تهران: آگاه.
- صدرشیرازی، محمدعلی (۱۴۰۲). *چیستی و راهبردهای تحقق تمدن نوین اسلامی در آثار متفکران ایرانی بعد از انقلاب*، رساله‌ی دکتری، پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی.
- صدری، احمد (۱۳۸۰). *مفهوم تمدن و لزوم احیای آن در علوم اجتماعی*، تهران: هرمس.
- عابدی، عابد و مجتبی امیری (۱۳۹۸). «فرا ترکیب، روشی برای سنتز مطالعات کیفی»، *فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی*، ش ۹۹، صص ۸۷-۷۳.
- عالمی، علیرضا (۱۳۸۹). *آسیب‌شناسی تمدن اسلامی مبتنی بر اندیشه‌های سیدحسین نصر*، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
- عباسی، محمود و کریمی، محمود (۱۳۹۴). *فروپاشی تمدن مادی و شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی*، شیراز: فرنام.
- علیجان‌زاده روشن، محمدحسین (۱۳۹۴). *تمدن اسلامی؛ نگاهی اجمالی به آیت‌الله خامنه‌ای*، بیانات: رهبر معظم انقلاب در این باره، قم: مجد اسلام.
- علیزاده، علی اکبر (۱۳۹۴). *بررسی جایگاه تربیت اجتماعی در تمدن‌سازی نوین اسلامی از منظر پیامبر اکرم (ص)*، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.

راهبردهای نیل به تمدن نوین اسلامی ... (محمدعلی صدرشیرازی و دیگران) ۲۱۵

- غلامی، رضا (۱۳۹۶). *فلسفه تمدن نوین اسلامی*، چاپ اول، تهران: سوره مهر
- فتحی، یوسف (۱۳۹۶). مفهوم شناسی تمدن نوین اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری، مجموعه مقالات دومین همایش تمدن نوین اسلامی، (۹۱-۱۱۲)، دانشگاه شاهد، تهران، ۱۳۹۵/۱۲/۵.
- فراسنخواه، مقصود (۱۳۹۵). *روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تاکید بر نظریه‌ی پایه*، چاپ دوم، تهران: آگاه.
- فوزی، یحیی و محمودرضا صنم زاده (۱۳۹۱). *تمدن اسلامی از دیدگاه امام خمینی*، فصلنامه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، سال ۳، ش ۹، ۷-۴۰.
- فوزی، یحیی و دیگران (پاییز ۱۴۰۰). «نظریه‌ای برای فهم چرایی، چیستی و چگونگی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، *دوفصلنامه دانش سیاسی*، ش ۳۴، ۵۱۸-۴۹۱.
- فوزی، یحیی (۱۴۰۰). *علوم انسانی و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت*، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- قاسمی، حاکم (۱۳۹۶). «تمدن اسلامی در مرحله گذار»، *دوفصلنامه آینده پژوهی در ایران*، سال ۲، ش ۳، صص ۲۱-۳.
- کرمی فقهی، محمدتقی و دیگران (۱۳۸۶). *جستاری نظری در باب تمدن*، قم: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- کمالی، یحیی (۱۳۹۵). «روش‌شناسی فراترکیب و کاربرد آن در سیاست‌گذاری عمومی»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۴۷، ش ۳، ۷۳۶-۷۲۱.
- کیخا، رقیه (۱۳۹۶). *سنخ‌شناسی متفکران معاصر ایرانی در احیای تمدن اسلامی*، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه معارف اسلامی.
- مدرسی قزوینی، مهدی (۱۴۰۰). *مبانی و مسیر راهبردی تمدن نوین اسلامی در گام دوم انقلاب اسلامی*، چاپ اول، قزوین: پرک.
- لاجوردی، سیدشهاب (۱۳۹۶). *جایگاه عقلانیت در شکل‌گیری مراحل تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای*، رساله دکتری، دانشگاه باقرالعلوم (ع).
- لوکاس، هنری استیون (۱۳۶۶). *تاریخ تمدن*، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران: کیهان.
- نظری‌پور، محمد و مهدی الله‌دادی (بهار و تابستان ۱۳۹۶)، «ارائه چارچوبی برای تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی با استفاده از روش فراترکیب و دلفی»، *دوفصلنامه اقتصاد مقاومتی*، سال دوم، ش ۳، ۷۰-۳۹.

Bergdah, E. (2019). "Is meta-synthesis turning rich descriptions into thin reductions? A criticism of meta-aggregation as a form of qualitative synthesis". *Nursing Inquiry*, Volume 26.

Erwin, E. J., Brotherson, M. J. & Summers, J. A., (2011). "Understanding Qualitative Metasynthesis: Issues and Opportunities in Early Childhood Intervention Research". *Journal of Early Intervention*, 33(3), pp. 186-200.

- Noblit, G. W. & Hare, D. R., (1988) Meta-ethnography: Synthesizing qualitative studies. Newbury Park: Sage.
- Sandelowski, M & barroso J.(2003). "Toward a meta synthesis of qualitative finding on motherhood in HIV-positive women". research in nursing, 26(2): 153-170.
- Sandelowski, M & barroso J.(2007). Handbook for synthesizing qualitative research. New York: Springer.
- Sandelowski, M.(2008) "Reading, writing and systematic review". Journal of Advanced Nursing, 64(1), 104-110.
- Zimmer L. (2006), "Qualitative meta-synthesis: a question of dialoguing with texts", Journal of Advanced Nursing, 53(3), 311-318.

